

C.J.J.A. Morsch, *Met de moed van de hoop. Studies over de vernieuwing van opvoeding, onderwijs en maatschappij in Nederland in de periode tussen ± 1930 en 1984* (Dissertatie Nijmegen; Eindhoven: Grève offset bv, 1984, x + 457 blz., ISBN 90 9000781 4, verkrijgbaar via de auteur, Van Heemstralaan 84, 6814 KL Arnhem).

Weinig instituties zijn in Nederland zo succesvol geweest als het onderwijs. Al vroeg in de negentiende eeuw gingen zeer veel kinderen naar de lagere school; vroeg in de twintigste eeuw zou ook het secundair onderwijs spectaculair stijgen (7,9% van de bevolking van 12-19 jaar zat in 1900 op school; in 1950 was dat 45,1%, in 1960 al 63,5%). De bedragen aan het onderwijs ter beschikking gesteld, zouden stijgen van niet zeer veel tot ruim een kwart van de begroting.

Des te merkwaardiger is de grote ontevredenheid over het onderwijs: geen enkel auteur is er aan te treffen, die beweert dat het onderwijs aardig in elkaar steekt of dat het een redelijke intellectuele en sociale vorming biedt. Integendeel, nauw verbonden aan de groei van het onderwijs, nam ook de kritiek toe. Dit leidde ertoe, dat schrijven over onderwijs bijna altijd neerkwam op pleiten voor verandering. Er is een permanente belangstelling voor verschillende voorstellen tot vernieuwing van de school en het onderwijs: Montessori, Jenaplan, Dalton, Vrije School etc...

Opmerkelijk is dat al deze voorstellen op voorhand positief worden ontvangen: van nauwgezette onderlinge vergelijking of systematische en kritische analyse is tot voor kort nauwelijks sprake. In dat opzicht valt een vergelijking te trekken met wasmiddelen: veel reclame, waarbij meer nadruk wordt gelegd op het 'nieuw' op de verpakking dan een oordeel over de relatie tussen prijs en waskracht.

In de bundel *Vernieuwingsstreven binnen het Nederlandse onderwijs in de periode 1900-1940* (Groningen, 1970) is al vastgesteld, dat het effect van al deze voorstellen op de praktijk niet zeer groot is geweest. Een conclusie die ook voor een latere periode geldig is. Zo vormt de onderwijsgeschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw een intrigerende paradox: enerzijds een spectaculaire groei, verbonden met een sterke kritiek op organisatie en inhoud van het onderwijs, anderzijds een overvloedige aandacht voor 'vernieuwing' in tal van bladen, conferenties en moeitvolle experimenten, die nagenoeg niets hebben opgeleverd.

Deze uitvoerige introductie diende om het kader te schetsen, waarin het onderwerp van deze dissertatie gezien moet worden. Deze handelt over de IVO-beweging (Individueel Voortgezet Onderwijs). In het eerste hoofdstuk worden vier pioniers van dit onderwijs geschetst: J.H. Bolt, C. (Kees) Boeke, L.H. Fontein en J.R. Janssen. Vervolgens wordt dan dit onderwijs beschreven. Een derde hoofdstuk gaat over de Werkgemeenschap voor Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs (en Maatschappij), kortweg de WVO, in 1935 vooral door Boeke opgericht als denktank, sinds 1958 onder leiding van Leon van Gelder (de vader van de middenschool). In een vijfde hoofdstuk wordt tenslotte het tijdschrift van de WVO geanalyseerd. Een mooi programma; maar in welke mate is een bijdrage geleverd aan de hierboven geschetste paradox of, bescheidener, wordt inzicht gegeven in de aangesneden onderwerpen.

Een eerste probleem is de geringe kwantitatieve betekenis van dit onderwijs: vóór de oorlog bestond de IVO-beweging uit zes scholen: een zekere groei in de jaren zestig werd deels afgebroken door, deels geïncorporeerd in de mammoetwet. Des te belangrijker zou het zijn geweest de kwalitatieve betekenis van dit onderwijs te laten zien, maar dat is helaas niet gebeurd. De auteur geeft een uitvoerige lijst klachten over het 'traditionele' onderwijs (195 vlg.), vermeldt op diverse plekken dat het IVO het kind centraal stelde, maar maakt nergens duidelijk wat dat betekent (tenzij de intenties van schoolleiders worden gelijkgesteld met de praktijk). Zo meldt hij enigszins bedroefd het algemene vooroordeel tegen het IVO: 'standenscholen voor zogenaamde 'kneusjes' (149), maar doet geen poging dat te weerleggen. In het algemeen overigens ontbreekt een historisch-sociologische plaatsbepaling van dit onderwijs (dat zijn centrum had in het Gooi en Bloemendaal). Ook de WVO treft een dergelijke tekortschietende behandeling. Op gelijkmatige toon worden de verstandige én halfgare (theosofische) achtergronden van onderwijsvernieuwers in de jaren dertig bijeengezet. Alle idealen leidden tot weinig: gemiddeld 600 leden, geen krediet bij de overheid na 1945, 'een conferentieoord zonder actiepro-

RECENSIES

gramma' (241) en als de Werkgemeenschap in de jaren zeventig een programma opstelt is dit nauwelijks beargumenteerd (245). Desondanks oordeelt de auteur dat de WVO 'belangrijk voorttrekkerswerk' (261) heeft gedaan, zonder enige aanduiding te geven van wat dan ook (tenzij men de bijdrage van Freudenthal aan het wiskunde-onderwijs noemt, waaraan in deze dissertatie wel wordt gerefereerd, maar nergens besproken of uitgelegd).

Het meest teleurstellende onderdeel van het boek is de analyse van het tijdschrift van de WVO. Een zeer bewerkelijke analyse levert tenslotte als kenschets op dat het tijdschrift vooral artikelen bevat over het onderwijs in Nederland, dat 'vooral het kind of de leerling, het doel van de (ped)agogische activiteit, de methode, de leerstof of de inhoud en de hulpmiddelen' aan de orde kwamen en dat veel artikelen gingen over vergaderingen en conferenties (302). Dat wisten we al, maar nu in procenten. Hier baarde de berg niet eens een muis. Het tijdschriftenproject, waaraan de auteur zijn methode ontleende, opent inderdaad de mogelijkheid over te gaan tot zinloze kwantificering. Het is echter onbegrijpelijk dat de promotor de promovendus niet behoed heeft voor een basisfout bij kwantificerend onderzoek: het optellen van triviale.

Als geheel is dit dus een zeer teleurstellende publikatie, wat des te meer te betreuren valt omdat duidelijk is dat de auteur buitengewoon hard gewerkt heeft, veel materiaal heeft verzameld en het met liefde presenteert. Zijn boek treft echter eenzelfde lot als de vernieuwingsbeweging: men telt de uitkomst niet, maar stelt alleen het doel.

P. de Rooy

J. Driever en J. Brauer, *Perszuivering. De Nederlandse pers 1944-1951* (Weesp: Fibula-Van Dishoek, 1984, 190 blz., f29,50, ISBN 90 228 4152 9).

Reeds eind 1941 werd in de illegale pers het probleem van de naoorlogse perszuivering aangesneden. Het doel was van meet af aan duidelijk, namelijk zo snel mogelijk na de bevrijding van ons land de nieuwsvoorziening weer op gang te brengen door middel van bladen die daartoe 'zuiver' werden bevonden. In de eerste plaats kwam daarvoor de illegale pers in aanmerking, zo nodig op de persen van de 'legale' pers die een exploitatieverbod opgelegd zou krijgen. Ook de middelen om dit bedrijfsdoel uit te voeren, vormden op zichzelf geen probleem. Iedereen die in het perswezen werkzaam wilde zijn moest een 'certificaat van geen bezwaar' op zak hebben. Voor de zuivering van de persbedrijven waren er drie sanctiemogelijkheden: de naam van de krant kon tijdelijk verboden worden, de persen konden gevorderd worden voor het drukken van andere (voormalige illegale) bladen en tenslotte kon de gehele onderneming geliquideerd worden.

De uitvoering van dit beleid stuitte in de praktijk op tal van moeilijkheden. In de eerste plaats schoot de regelgeving als antwoord op de naoorlogse problematiek schromelijk tekort. Al spoedig waren overzicht over en greep op de zuivering grotendeels verloren. Het Militair Gezag moest zeer geïmproviseerd te werk gaan, vooral ook door de gebrekkige communicatiemiddelen, de chronische papierschaarste en het gebrek aan ervaring. De perszuivering stond aanvankelijk onder grote maatschappelijke druk, omdat emotionele gevoelens in het volk een klimaat van vergelding en genoegdoening, van schuld en boete hadden geschapen. Het gebrek aan mankracht en de in acht te nemen zorgvuldigheid droegen ertoe bij, dat niet in een klap met 'foute' elementen kon worden afgerekend. Vele gegevens moesten verzameld en bestudeerd worden, er moest gewikt en gewogen worden tot de beroepsinstantie toe. De volstrekt onvoldoende controle op de naleving van de uitspraken van de perszuiveringscommissie werkte, samen met de vele mazen in de gebrekkige wetgeving, wetsontduiking en wetsovertreding in de hand. Bovendien ontstond er in ons land, toen de uitvoering van de perszuivering steeds ingewikkelder werd, kennelijk toch al gauw een stemming van: de schouders eronder, een nieuwe toekomst tegemoet. In deze mentaliteit bleef er steeds minder ruimte over voor een zo subtiele aangelegenheid als de perszuivering. Vele processen sleepten zich zodoende vaak nog voort in de nieuwe bedding die